

Sağ qalmaq üçün ölmək

Çingiz Aytmatovun “Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş” povesti haqqında

“Ağ gəmi”, ardınca da “Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş” povestindən sonra Çingiz Aytmatovun yaradıcılığında böyük dönüş baş verdi. Bundan sonra yazıçı mövzularına da, personajlarına da fəlsəfi don biçdi, onları öz ömürlərinin, mühitlərinin dar kontekstindən çıxarıb, “Gün var əsrə bərabər” romanının qəhrəmanı Boranlı Yedigey kimi, “Qiyamət” (bizdə bu adla çap olunsada, gerçək adı “Cəllad kötüyü”dür) romanının qəhrəmanı Avdi Kallistratov kimi kainatın üreyinə yerləşdirdi. Sadə bir dəmiryol fəhləsini qlobal proseslərin mərkəzinə çəkmək indi bəlkə özündən deyən azman bir yazıçıya da qeyri-mümkün görünər, ancaq onda alındı. Onun Şəkər aulundan saldıqı cığır Sarı Özək çöllərində dəmiryol xəttinə dönüb planetin az qala bütün ölkələrinə qol uzatdı, çapar göndərdi, onun sayəsində Şəkər aulu yaxın-uzaq diyarları başına topladı, dünyanın üzünü özünə sarı çevirdi.

Sovet Qırğıstanına rəhbər göndəriləcəyi gözlənen savadlı, perspektivli atası 37-ci il repressiyasının qurbanı olandan sonra hələ biğ yeri tərləməmiş Çingiz ailənin böyüyünə çevrildi. Buna qədər o, atasının məsləhətiylə anası, özündən kiçik qardaşı, ondan da kiçik iki bacısı ilə birgə Moskvadan doğma kəndinə qayıtmışdı, dar gündə onlara dayaq duran, himayədarlıq eləyən el-oba-sına, simsarlarına, əzizlərinə sığınmışdı. Bir vaxt gəldi, Çingiz o kənddə gördüyü qayğının, sevginin əvəzini min qat qayıtardı - Şəkər aulu dünyada dillərə düşdü, planetar miqyaslı ədəbi abidəyə, real əfsanəyə çevrildi.

Atası xalq düşməni elan olunsada, bəxtinin xərclənməmiş ehtiyatını böyük oğluna miras qoyub getmişdi. Atadan qalma bu miras Çingizin dadına çox çatdı, onun ədəbi taleyi görünməmiş dərəcədə uğurlu oldu. 1958-ci ildə yazdığı “Cəmilə” povesti vur-tut bir ildən sonra məşhur fransız yazıçısı Lui Araqonun tərcüməsində, həm də onun ön sözüylə Parisdə dərc olundu. Bunun ardınca əsərin sədəsi bütün Avropaya, oradan da bütün dünyaya yayıldı, otuz yaşlı Çingiz Aytmatov qısa müddət içində sözün gerçək mənasında dünya şöhrətli yazıçıya çevrildi. “Cəmilə” qarışıq dörd povestin (“Qırmızı yaylıqlı qovağım mənim”, “İlk müəllim”, “Köşək gözü”) yer aldığı kitabına görə 1963-cü ildə Aytmatov “sosialist düşərgəsinin Nobeli” sayılan Lenin mükafatına layiq görüldü. Cəmi otuz beş yaşında! Məlumat üçün deyim ki, sovet dönəmində heç bir Azərbaycan yazıçısı (hətta Lenindən gen-bol yazanlar belə) bu mükafatı ala bilməyib.

Əsərin əsasında duran əhvalatı müəllifə özü də Saxalində yaşayan nivx adlı etnik qrupa mənsub yazıçı, publisist Vladimir Sangi danışır. Aytmatov povestini ona ithaf eləyib.

Sakit okeanın yaxasında məskunlaşmış nivx qəbiləsindən dörd nəfər gövdəsi oyulmuş nəhəng qovaq ağacından qayıdır. Qayıqla nerpa ovuna çıxır. Bunlardan ən böyüyü çubuğu damağından düşməyən qoca Orqan, ən kiçiyi on bir yaşlı balaca Kiriskdir. Orqan qayığın burnunda yerini rahatlayıb. Kiriskin atası Əmrayınla əmisi (dəqiq deyəsi olsa, atasının əmisi oğlu) Mılgun avar çəkirlər. Ovçuların bu səfərə çıxmaqda məqsədi təkcə qənimət əldə etməkdir deyil, bu gediş ilk növbədə ritual, mərasim xarakteri daşıyır: əsas məqsəd balaca Kiriskə təlim keçmək, onu qəbilənin başlıca qida mənbəyi olan ovçuluğa alışdırmaq, gələcəyin mahir ovçusu kimi yetişdirməkdir. Fəqət okeanın tutması, hikkəsi uşağın sifətini korlayır, təlim-məşq mərasimi onlara baha başa gəlir.

Sahildən xeyli aralansa qədər Alabaş adlı dağ ovçuları müşayiət eləyir, bir doğma kimi qurudan onlara əl yelləyir, yol göstərir, ta qayıq gözdən itənəcən onlardan muğayət olur. Bu dağ nivxlərin bir növ qıbləsi, himayədarıdır. Okeandan baxana elə gəlir ki, Alabaş dənizin qırağı boyunca gəstir eləyir, öləyinə sığınmış insanların keşiyini çəkir.

Ovçular təqribən iki gün ərzində okeanda üç kimsəsiz adaya baş vurmaldır. Həmin adalarda şikar çox olur.

İlk çatdıqları adada bir nerpa ovlayandan sonra onlar ikinci adaya yön tuturlar. Fəqət yolda dəhşətli bir qasırgaya düşürlər, yerlə göyün arasını boz-qara duman alır, külək, tufan qoymur ki, göz gözü görsün. Qayıq batmasın deyər ovladıqları cəmdəyi, çəkiddə ağır nə varsa hamısını dənizə atırlar. Əllərində-ovuc-larında qalan tək qənimət yola götürdükləri içməli su olur. Ucsuz-bucaqsız su səhrasının ortasında onları yalnız bu bir neçə parç su ölümdən qurtara bilər.

Tufan yatandan sonra da qayıqdakılar hərəkət eləyə bilmirlər, çünki səmti itiriblər. Qatı duman göydə ulduzların, yerdə quşların üstünə sirr pərdəsi çəkib: əgər göyün üzü açılsaydı, qoca Orqan ulduzlara baxıb hankı səmtə üzməli olduqlarını bilirdi; yaxud ən qatı qaranlıqda, sıx dumanda belə uzağı görə qütb bayquşunun - aqukuk quşunun uçuşu görünəydi, onun qanadlarından sallaşmış bir yana çıxmaq olardı. İndisə ovçular deryada kar-kor kimi qalıblar. Üstəlik də susuzluq. Bir bayatıda deyildiyi kimi: deryada bir gül bitib, o da su deyən ağ-lar...

Çılğın, güclü Mılgunun əsəbləri bir yerdə hərəkətsiz dayanmağa tab gətirmir, Əmrayınla birlikdə yorulub əldən düşənəcən avar çəkib, qayığı bilinməyən istiqamətə sürürlər. Bu da, əlbəttə, onların susuzluqunu daha da şiddətləndirir. Gözünü, ağılı qan örtmüş igid, tədbirli kişilər düşünmək iqtidarında deyillər ki, son damla gücləri bahasına başa gələn bu gedişin onlara nə faydası olacaq.

Qoca Orqan ehtiyatdakı suyu qayıqdakilərə zərrə-zərrə paylayır. Özü içmir, öz payını Kiriskə içirir. Əmrayın bunu etirazla qarşılayanda deyir ki, mənim günüm keçib artıq, öz payımı çoxdan içib qurtarmışam. Ancaq zalım susuzluq hökmünü verir, yanğıya dözməyən qoca gənclərin su payına şərik çıxmaq üçün, görünür, həm də onların əzab içində öldüyünü görməmək üçün özünü deryaya atır.

Dumansa çəkilmək bilmir, yerlə göyün arasında yerdən-göydən bir nişanə görünür. İçməli suyun da dibinə bir şey qalmayıb, böyükklər aldıqları bir-iki qurtumu da xəcalətlə boğazdan ötürürlər. Axırda susuzluqdan havalanan Mılgun dözməyib dəniz suyunu ovucaylıb içir. Bu işə belə şəraitdə ölümə bərabərdir. Kiriskin Mılgun əmisi də özünü okeana - nivxlərin mifək əcdadı Balıq Anaya təhvil verir.

Qalır Əmrayınla oğlu. Ata üçün çıxılmaz vəziyyətdir - nə gedə, nə qala bilər. Getmə, oğlunu amansız okeanın qoynunda tək qoymuş olur, qalsa, balasının dirilik suyunu şərik çıxır. İki yoldan heç biri ondan ötrü məqbul deyil, di gəl, yol bir olmalıdır, iki variantdan biri hökmən seçilməlidir. Əmrayın də sələfləri getdiyi yolu seçir, Kiriski yuxuya verib Balıq Ananın qoynuna atılır.

Bəli, paradoksal görünsə də, belədir: insan canını qurban verir ki, sabaha salamat çıxsın, ölür ki, diri qalsın, özünü toxum kimi yerə əkir ki, toxumu kəsilməsin. Bəlkə də bəşər övladı təhtəşüründə bu həyata, yer üzündə bir də gələcəyi, ona bilirdi deyər gələcək nəsillər üstündə bir də gələcəyi, ona aydın görünməyən minillik gələcəyinin qayğısına qalır.

F. Uğurlu

davamı növbəti sayımızda